

Право на соціальне обслуговування як елемент соціально-правового статусу громадян похилого віку

У статті надано визначення поняттю соціально-правовий статус громадян похилого віку, визначено місце та роль права на соціальне обслуговування як елемента його структури, а також з'ясовано правову природу права на соціальне обслуговування громадян похилого віку.

Ключові слова: соціально-правовий статус, право на соціальне обслуговування, соціальний ризик, громадяни похилого віку.

В статье дано определение понятию социально-правовой статус граждан пожилого возраста, определено место и роль права на социальное обслуживание как элемента его структуры, а также выяснено правовую природу права на социальное обслуживание граждан пожилого возраста.

Ключевые слова: социально-правовой статус, право на социальное обслуживание, риск, граждане пожилого возраста.

In the article determination a concept is given social-legal status of citizens of superannuated, a place and role of right is certain on social service as an element of his structure, and also legal nature of right is found out on social maintenance of citizens of superannuated.

Keywords: social-legal status, right on social service, risk, citizens of superannuated.

Актуальність теми. На сьогодні старіння населення є однією з глобальних проблем сучасного світу. Згідно з прогнозом фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень, у 2050 р. особи віком 60 років і старші становитимуть майже третину населення країни. Зміна соціально-демографічної структури населення через зростання питомої ваги осіб похилого віку, потреби яких суттєво відрізняються від потреб представників інших когорт населення, призведе до загострення соціальних та економічних проблем, пов'язаних із фінансовою не стабільністю систем пенсійного забезпечення, охорони здоров'я, а також із переосмисленням ролі і визнанням потенційного вкладу, який особи похилого віку можуть вносити у процеси суспільного розвитку [1, с. 92].

В старості як і у будь-якому віці життя людини не усвідомлюється без суспільних відносин. Зміст існування в цьому суспільстві зводиться до того, щоб бути йому корисним. Бездіяльність у старості сприймається як відмова від індивідуальності, від повноцінного життя. Формування нової життєвої позиції має свій активний початок, що пов'язаний із адаптацією особи похилого віку до нових умов життя і подальшим процесом соціалізації, що є безперервним процесом. Сьогодні процес адаптації людей похилого віку до нових умов життя та їх подальша соціалізація є предметом дослідження фахівців багатьох галузей наукового знання, психології, філософії, соціології, педагогіки та ін.. Одним із аспектів сприятливої адаптації, що впливає на соціалізацію особистості, є соціальне піклування, обслуговування та забезпечення з боку держави [2, с. 19].

Стан дослідження. Дослідженню права на соціальне обслуговування присвячені наукові розробки багатьох вчених, зокрема таких, як: Н.Б. Болотіна, М.О. Буянова, Н.І. Голова, О.М. Головна, М.Л. Захаров, О.О. Іваночко, О.Є. Мачульська, М.А. Мор-

гунова, С.М. Прилипко, Б.І. Сташків, В.М. Терець, Е.Г. Тучкова, І.С. Ярошенко та ін. Проте, попри дослідження різних аспектів соціальної адаптації громадян, питанням щодо права на соціальне обслуговування громадян похилого віку в Україні приділялась недостатня увага, що обумовлює актуальність нашої статті.

Метою статті є дослідження права на соціальне обслуговування, визначення його сутності та місця у системі соціально-правового статусу осіб похилого віку.

Наведений аналіз слід розпочати з визначення сутності правової і суспільної категорії «соціально-правовий статус громадян похилого віку в Україні». Правовий статус особистості — це її юридично закріплене становище в державі і суспільстві, він становить важливу складову частину суспільного статусу особистості, належить до її якості як людини і громадянина, характеризує зв'язки особистості з державою та державно організованим суспільством. Більш точно визначає правовий статус М.О. Моргунова, яка зауважує, що правовий статус особи — це сукупність правових норм, котрі закріплюють права, свободи та обов'язки особи, що визначаються характером правового зв'язку особи з державою, принципами цього статусу, які витікають з природи даної держави і гарантованими державою, суспільством та іншими особами» [3, с. 91]. Правовий статус поділяється на загальний (поширюється на всіх індивідів), спеціальний (характеризує особливості становища окремих категорій людей і громадян) та індивідуальний (притаманний окремому індивіду).

Законодавство про соціальне забезпечення має низку нормативних актів, що регламентують правовий статус громадянина у сфері соціального забезпечення. Серед них і Закон України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку» [4]. На думку, Н.І. Голови, зміна соціального статусу людини в старості, що викликана, насамперед, припиненням або обмеженням трудової діяльності, трансформацією ціннісних орієнтирів, самого способу життя і спілкування, а також виникненням різних утруднень як у соціально-побутовий, так і в психологічній адаптації до нових умов, диктує необхідність вироблення і реалізації специфічних підходів, форм і методів соціальної роботи з людьми похилого віку [2, с. 22]. Виходячи з вищесказаного, можна підсумувати, що соціально-правовий статус людини похилого віку — це поняття, що визначає складову частину суспільного статусу особистості та характеризує правові зв'язки особистості з державою та державно організованим суспільством, що проявляється у сукупності правових норм, котрі закріплюють права, свободи та обов'язки особи, показує місце людини похилого віку в системі суспільних відносин і пріоритетну для неї систему соціальних функцій.

Тому, у структурі як спеціального, так і індивідуального соціально-правового статусу громадян похилого віку в Україні важливе місце посідає закріплення державою права на соціальне обслуговування даної категорії громадян. А у структурі нормативно-правового регулювання даного питання відправною точкою є саме закріплення права на соціальне обслуговування як засадничого елемента соціально-правового статусу особи похилого віку, та подальша деталізація його принципів у різних нормативно-правових актах.

Так, серед різних підстав виникнення права громадян на соціальний захист, визначених частиною першою статті 46 Конституції України [4], прямо названа старість. У суспільній практиці старість — це соціальна ознака людини, яка свідчить про досягнення індивідом визначеного законом віку і у зв'язку з цим віднесення його до певної вікової категорії. Віковій категорії старості відповідають типові ознаки стану здоров'я людини, які визнаються соціальною нормою. З досягненням визначеного законом віку пов'язані певні права та обов'язки особи. Так, П.Д. Пилипенко зазначає, що старість — це природний стан організму,

який часто не збігається з календарним віком особи. Саме тому, — пише вчений, — виникнення у особи права на соціальне забезпечення пов'язують із настанням такого юридичного факту, як пенсійний вік [5, с. 191].

У цьому контексті доцільно підсумувати, що правовою передумовою надання громадянам похилого віку права на соціальне обслуговування у зв'язку з настанням старості як юридичного факту розглядається через призму того, що досягнення похилого віку пов'язується з настанням відповідних соціальних ризиків. Аналізуючи поняття «соціальний захист» з категорією «соціальний ризик», відмітимо, що і сьогодні поняття «соціальний ризик» не має свого нормативного закріплення. Н.Б. Болотіна, визначає соціальні ризики як такі події в житті людини, за яких виникає небезпека втрати матеріальних засобів для задоволення її першочергових (базових) потреб, необхідних для збереження і відтворення повноцінного життя як члена людського суспільства [6, с. 77].

З усього зазначеного вище, можна підсумувати, що старість як соціальний ризик полягає у тому, що в силу психофізіологічних, фізичних, розумових, соціальних, комунікативних та інших змін у людському організмі у зв'язку з досягненням певного віку, людина об'єктивно втрачає здатність забезпечувати себе відповідними матеріальними засобами, необхідними для її життєдіяльності та збереження нормального, достатнього рівня життя, виходячи з чого потребує сторонньої допомоги та додаткового захисту як з боку держави, так і з боку суспільства. Саме старість в Україні є нормативно закріпленою підставою виникнення права на соціальне обслуговування.

Соціальне обслуговування є однією із форм соціального захисту в Україні, з чого випливає, що соціальне обслуговування є поняттям вужчим, ніж соціальний захист. У науковій літературі з права соціального забезпечення немає єдності у питанні правової природи соціального обслуговування. Більшість вчених вважають його інститутом права соціального забезпечення. Соціальне обслуговування прийнято розглядати у широкому та вузькому значеннях.

У вузькому значенні М.О. Буянова під цим поняттям розуміє один із видів соціального забезпечення, спрямований на надання спеціальними органами держави громадянам різноманітних матеріальних послуг безоплатно або на умовах часткової оплати з метою запобігання настанню або зниження негативних наслідків соціальних ризиків, що настали, з метою посилення їх соціального захисту. У широкому значенні поняття соціального обслуговування охоплює собою всі інші, крім грошових виплат, види соціального обслуговування, зокрема, охорону дитинства, материнства, інвалідів, медицину, освіту [7, с. 403].

Соціальне обслуговування можна представити як два типи систем, що відрізняються одна від іншої характером взаємодії з іншими суспільними системами, — інституціональну і організаційну. Соціальне обслуговування може бути представлене як інститут, який є системою відкритого типу, має свої структурні елементи, особливості формування і функціонування, які організуються та регулюються на соціальному рівні. Сьогодні необхідний перехід від традиційного інституту соціального обслуговування до сучасної його модифікації. Традиційний інститут соціального обслуговування — це здебільшого, інститут, який реалізує адаптивну та соціозахисну функцію. Сучасний інститут соціального обслуговування — це стратифікаційний інститут, який сприяє відтворенню соціуму методами сервісної соціалізації, поділу соціальних груп у відповідності з потребами в соціальному обслуговуванні і рівнем соціальної суб'єктності [8, с. 33]. Виходячи з наведеного вище, право на соціальне обслуговування є важливим елементом соціально-правового статусу людини похилого віку в Україні.

Як наголошують М.Л. Захаров та Е.Г. Тучкова, право на соціальне обслуговування є суттєвим доповненням до матеріального забезпечення, але не може його замінити. Таким чином, право на соціальне обслуговування беззаперечно займає важливе місце у забезпеченні права людини на соціальний захист. Хоча аналіз національного законодавства дає змогу зробити висновок, що словосполучення «право на соціальне обслуговування» рідко використовується у нормативно-правових актах [9, с. 101].

Таким чином, охарактеризувавши поняття соціального обслуговування в загальному його розумінні, вважаємо за доцільне перейти до аналізу поняття права на соціальне обслуговування громадян похилого віку. Найбільш точно поняття права на соціальне обслуговування закріплено у Законі України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку» [10]. Статтями 35 і 36 даного Закону передбачено, що громадяни похилого віку мають право на соціальне обслуговування, яке включає надання різних послуг щодо підтримання їх життєдіяльності і соціальної активності, а також передбачено, що соціальну допомогу громадянам похилого віку, які частково або повністю втратили здатність до самообслуговування, за їх бажанням може бути надано безпосередньо вдома або у відповідній установі (будинку-інтернаті, територіальному центрі соціального обслуговування, будинку для ветеранів, пансіонаті для громадян похилого віку або в іншій установі), де вони перебувають тимчасово або постійно.

В Україні існує нормативне визначення соціального обслуговування, яке викладене наступним чином: соціальне обслуговування – система соціальних заходів, яка передбачає сприяння, підтримку і послуги, що надають соціальні служби окремим особам чи групам населення для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу та повноцінної життєдіяльності [11].

Цільовим спрямуванням соціального обслуговування є: соціальна реабілітація, соціальна адаптація чи соціальна підготовка нужденних фізичних осіб. Соціальна реабілітація – це повернення особи до попереднього способу життя шляхом усунення негативних наслідків, які зумовлюють обмеження її життєдіяльності. Соціальна адаптація, як цільове призначення соціального обслуговування, це – пристосування особи до нових умов життєдіяльності, спричинених негативними наслідками соціального ризику, які з об'єктивних причин усунути неможливо [12, с. 345].

Вищезазначені міркування дозволяють стверджувати, що право на соціальне обслуговування громадян похилого віку – це соціальне право, оскільки являється складовою такого важливого права, як право на соціальний захист. Характерною ознакою соціальних прав є те, що для їх реалізації необхідна активна діяльність держави щодо створення необхідних організаційно-правових і фінансових механізмів. Рівень, зміст та якість забезпечення права на соціальне обслуговування осіб похилого віку відображає рівень розвитку конкретної держави і суспільства та їх здатність забезпечити гідний рівень життя та соціальну захищеність особи [13, с. 248].

Таким чином, право на соціальне обслуговування літніх людей є комплексним суб'єктивним правом. Зазначене суб'єктивне право включає в себе право на: 1) поважне і гуманне ставлення з боку працівників установ соціального обслуговування; 2) вибір установи і форми соціального обслуговування в порядку, що передбачений законом; 3) інформацію про свої права, обов'язки й умови надання соціальних послуг; 4) згоду на соціальне обслуговування; 5) відмову від соціального обслуговування; 6) конфіденційність інформації особистого характеру, що стала відомою працівнику соціальної служби при наданні соціальних послуг; 7) правову допомогу з боку соціальних установ у захисті своїх прав і законних інтересів. Саме на реалізацію дотримання цих прав

зорієнтовано закріплення права на соціальне обслуговування. Ці права є настільки важливими, що становлять окремі принципи соціально-обслуговувального права.

Висновки. Підсумовуючи наведене, можна зазначити, що однією з основних умов виникнення у особи похилого віку права на соціальне обслуговування є її перебування у складних життєвих обставинах, які законодавчо визначаються як обставини, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самостійно. Враховуючи сучасні реалії, коли перелік соціальних ризиків через настання яких особа може опинитись у складних життєвих обставинах, невпинно розширюється законодавець не дає їх вичерпного переліку, що є позитивним моментом. Одним із соціальних ризиків, що передбачає виникнення права на соціальне обслуговування, як вже було нами зауважено, є старість, внаслідок настання якої, виникає потреба у сторонній допомозі та додатковому захисті особам похилого віку як з боку держави, так і з боку суспільства.

Соціальне обслуговування громадян похилого віку — це частина соціальної політики, яка спрямована на формування в суспільстві гуманного, шанобливого ставлення до них і забезпечення їх активного довголіття, а також надання соціальної допомоги, яка зорієнтована на задоволення потреб у самообслуговуванні, здійснення якого неможливе або ускладнене, а також забезпечення набором соціальних послуг, передбачених законодавством.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Терещ В. М. Депопуляція та старіння населення у соціально-економічному контексті / В. М. Терещ // Вісник Хмельницького національного університету. — 2009. — № 1. — С. 92-97.
2. Голова Н. І. Забезпечення сприятливої адаптації осіб похилого віку до нових умов соціалізації / Н. І. Голова // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна". - 2011. - № 4. - С. 19-22.
3. Моргунова М.А. Государственное право Швеции / М.А. Моргунова. — М. : Норма, 2009. — 384 с.
4. Конституція України від 28 червня 1996 року №254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України, 1996, №30, ст.141.
5. Право соціального забезпечення: Навч. посіб. / За ред. П.Д. Пилипенка. -К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. -496 с.
6. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні. -К.: Знання, 2005. -381 с.
7. Буянова М. О. Право социального обеспечения России : учебник / М. О. Буянова, К. Н. Гусов и др. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : ТК Велби ; Проспект, 2004. — 488 с.
8. Головна О.М. Соціальне обслуговування в контексті державної соціальної політики: проблеми і перспективи. - [Електронний ресурс]: наукова стаття. — Режим доступу: jrn1.nau.edu.ua/index.php/SR/article/download/4560/4682
9. Захаров М.Л. Право социального обеспечения России: Учебник / М.Л. Захаров, Э.Г. Тучкова. — М.: Изд-во БЕК, 2001. — 576 с.
10. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку: Закон України від 16.12.1993 р. №3721-XII // Відомості Верховної Ради України, 1994, №4, ст.18
11. Про соціальні послуги: Закон України від 19.06.2003 р. №966-IV // Відомості Верховної Ради України, 2003, №45, ст.358
12. Іваночко О. О. Цільове призначення соціального обслуговування громадян в Україні / О. О. Іваночко // Держава і право. - 2012. - Вип. 56. - С. 342-347.
13. Теория государства и права: Учебник / Под ред. С.С. Алексеева, М.: НОРМА, 2001. — 456 с.